

CONTRIBUȚII LA CERCETĂRILE ETNOSOCIOLOGICE PRIVIND AȘEZĂRILE ROMÂNEȘTI DE LA EST DE BUG (III)

ION APOSTOL

După cum s-a văzut din numerele anterioare ale revistei (nr. 6/1992 și nr. 1/1993), semnatarul acestor rânduri a făcut parte din echipa constituită de Anton Golopenția către finele anului 1941, în scopul cercetării așezărilor românești de la Est de Bug. Am arătat că aproape toți membrii echipei – dacă nu chiar toți – erau salariați Institutului Central de Statistică, mai ales ai Oficiului de studii al cărui director era Anton Golopenția. Subsemnatul nu era salariat al acestei instituții. De aceea consider că nu este lipsit de interes faptul cum și în ce împrejurare am ajuns să fac parte dintre membrii acestei echipe. Pentru mine acesta a fost unul din momentele faste ale vieții mele, ceva oarecum ieșit din comun.

Eram mobilizat ca ofițer de rezervă în cadrul unui divizion de artilerie anti-aeriană cu poziția la Sulina, având misiunea apărării antiaeriene a Gurilor Dunării. În primele zile ale lunii decembrie 1941 mă deplasasem la București, într-o permisie de câteva zile. Pe când circulam pe trotuar în spațiul Pieții Unirii, s-a oprit în dreptul meu un autoturism din care, după deschiderea portierei, a scos capul Anton Golopenția întrebându-mă: Ce faci pe aici, Apostole? I-am răspuns ce e cu mine. A ieșit din autoturism și, punându-mi mâna pe umăr, mi-a pus o altă întrebare: Vrei să mergi cu mine în URSS? Nedumerit, l-am întrebat la rândul-mi: Cu ce rost, în ce calitate? Mi-a răspuns, pe scurt că are înputernicirea „de sus” să organizeze o echipă de cercetători cu pregătire statistică și sociologică pentru cercetarea așezărilor românești de dincolo de Bug, așezări ieșite la iveală odată cu înaintarea trupelor române pe frontul de est. Fără nici o rețineră i-am răspuns că sunt de acord, dar ce mă fac cu armata? De mâine ești demobilizat, mi-a răspuns. Nu mai mergi la Sulina. Așa a și fost.

Dar de când mă cunoștea Anton Golopenția? În toamna anului 1938, mai precis la 18 octombrie, apăruse legea „Serviciului Social”, lege prin care toți absolvenții de școli superioare și facultăți erau obligați ca, înainte de a fi încadrați în posturile corespunzătoare pregătirii fiecăruia, să presteze timp de un an serviciul social la sate sub forma *cercetării* și *acțiunii*. Prin această lege se urmărea generalizarea experienței anterioare a Fundației Culturale, Institutului Social Român și altor așezăminte culturale și sociale de sub conducerea directă sau indirectă a prof. D.Gusti, plecând de la ideea că în nici o profesiune având contingentă cu socialul nu se pot obține rezultate reale fără cunoașterea temeinică a realităților și problemelor existente în țara noastră, mai ales în domeniul rural. Antrenați în această foarte importantă acțiune au fost colaboratorii apropiați ai prof. Gusti: H.H.Stahl,

Octavian Neamțu, Anton Golopenția, Iacob Mihăilă și alții, fiecare în sectorul care i se potrivea mai bine. Problema a fost analizată pe toate fețele de H.H.Stahl în volumul „*Amintiri și gânduri...*” în capitolul „Serviciul Social”. Spre a înțelege ce a însemnat și ce a vrut să fie la timpul său Serviciul Social ar trebui încă multe de spus.

Pentru ca legea să prindă viață era nevoie de cadre noi, fiindcă era vorba de o acțiune de pionierat de mare anvergură, dar și cu multe necunoscute. La începutul anului 1939 s-au organizat trei școli de „comandanți” în Serviciul Social, două de băieți, una la Valea Vinului din nordul Ardealului și alta la Petriș (jud. Arad), și una de fete, la Broșteni, jud. Neamț. Durata: circa o lună. Ca proaspăt licențiat în teologie, am fost admis la școala de la Petriș. Școlile acestea erau organizate ca „școli-tabără”, sub conducerea lui Iacob Mihăilă, supuse unei discipline riguroase, dar și cu un program bine pus la punct în scopul însușirii tehnicii monografice și cunoașterii realităților satului românesc, instructori fiind oameni bine pregătiți, veniți de la „Centru”. În continuare, a urmat o reuniune a tuturor absolvenților acestor școli la Făgăraș, unde s-a urmărit să ne cunoaștem reciproc, să facem schimb de experiență și să clarificăm unele principii de bază și metode de lucru în acțiunea ce o avem de îndeplinit, sub îndrumarea prof. D.Gusti și mai ales a unor oameni ca Octavian Neamțu și Anton Golopenția. Mi-aduc aminte că aici Miron Constantinescu (ajuns mai târziu mare lider comunist), cu care mă împrietenisem (deși el era „de stânga” iar eu „de dreapta”) m-a dus să mă cunoască Anton Golopenția. Îmi mai amintesc de faptul că, la o discuție în cadrul unei reuniuni de lucru, am luat și eu cuvântul, Golopenția aprobând părerea exprimată de mine. Asta a fost totul. La începutul lunii sept. 1939, odată cu începerea războiului, pe când activitățile Serviciului Social erau în plină desfășurare pe întreg cuprinsul țării (eu mă aflam în școala-tabără de la Fundul Moldovei din Bucovina) a venit dispoziția guvernamentală a sistării oricărei activități. Cel care a venit să ne anunțe această veste a fost Octavian Neamțu, pe care atunci l-am văzut plângând. Era omul foarte echilibrat și totdeauna stăpân pe sine.

După aceea am fost încorporat, a urmat războiul și prezența mea la Sulina ca ofițer de rezervă. Și iată că, după mai bine de doi ani, perioada în care nu ne mai văzusem niciodată, Anton Golopenția m-a recunoscut din mersul mașinii, eu fiind îmbrăcat militar. A fost și a rămas un moment de neuitat în viața mea, un moment, aș putea spune, providențial, întrucât aveam să iau parte la o acțiune cu totul inedită și să fiu colaboratorul unui om cum rar se pot întâlni în viață. Dintre membrii echipei nu-i cunoșteam decât pe cei proveniți din fostul Serviciu Social pe care-i și menționez: N.Marin Dunăre, Gh.Bucurescu, D.Corbea, C.Pavel și N.Betea. Ceilalți îmi erau total necunoscuți.

Pe lângă acțiunile la care am luat parte în grup sau câțiva, de regulă împreună cu N.Economu și Gh.Bucurescu, sau numai cu N.Economu (cu care am legat o prietenie de-o viață), acțiuni de care a fost vorba în cele publicate anterior, cum s-a văzut, am îndeplinit și unele acțiuni de unul singur, conform îndrumărilor lui A.Golopenția sau asumate din proprie inițiativă. Și, de asemenea, am trăit momente legate de simpla mea experiență personală. În cele ce urmează va fi vorba de asemenea împrejurări și momente.

Așadar, în prima jumătate a lunii decembrie 1941 porneam în timp de iarnă spre locuri necunoscute, într-o lume misterioasă s-ar putea spune, în spațiul unui

imperiu care constituia pentru cei mai mulți dintre noi o mare enigmă. Mergeam să identificăm mici insule românești în imensa mare slavă. Era o mare aventură, cu riscurile, dar și cu marile ei satisfacții.

Prima etapă a expediției noastre a fost popasul din satul Cantacuzinca, din dreapta Bugului, față cu orașul Vosnesensc de pe malul stâng al Bugului. Făcând incursiuni în satele de dincolo de Bug, alături de alți colegi, în marea insulă românească din jurul orașului (numit din bătrâni *Socola*), pe lângă alte activități, am întreprins pe cont propriu și cu pasiune unele culegeri de folclor. Pe măsură ce întâlneam, mai ales bătrâni, deținători de adevărate comori folclorice (colinde, hăituri (urături) etc.), eram stăpânit de o tot mai mare bucurie. Parcă descoperisem America! Între altele, îmi amintesc de moș Alexei Hărjău din Bulgarca (numită din bătrâni *Mânteni* adică Munteni) în vârstă de 78 de ani care, deși bolnav grav (suferea de năduf și de altele), după ce am legat vorbă cu el și i-am spus ce vreau, s-a înviorat imediat și mi-a cântat fără oprire mai multe colinde de-a rândul, cu o mare bucurie, uitând de bătrânețe și de boală. Spunea că știa pe vremuri 70 de colinde. Am și scris despre el în revista „Dacia“ a lui Dan Botta, în anul 1942.

Am făcut culegeri de folclor în satele Bulgarca, Racova și Novogrigorovca (numit din bătrâni „Târgu Frumos“ sau simplu „Târg“) culegeri care, împreună cu cele realizate de Anton Golopenția într-o etapă următoare la Nicolaev, de la moldovenii din satele de pe Bug stabiliți în acest oraș, au constituit materialul articolului *Folclor românesc din regiunea Vosnesensc (Ucraina)*, publicat în „Revista Fundațiilor Regale“ a. IX 1 Sept. nr. 9, 1942 p. 665-676, articol semnat de A. Golopenția și Ion Apostol. El cuprinde o necesară și relevantă introducere de A. Golopenția cu privire la așezările românești din aceste părți, după care urmează un număr de *zece piese folclorice*, unele numai frânturi, și anume: o *conocârie* (orație de nuntă), auzită de la Terente Serbulov, de 40 de ani, originar din Racova, cazangiu de cale ferată în Nicolaev; o *iertăciune* de nuntă, fragment, auzită de la Fedia Hărjău, de 48 de ani din Bulgarca; o *hăitură* (urătură), auzită de la Vasile Silivestru, de 50 de ani, originar din Alexandrovca, mecanic în Nicolaev, și de la Ustin Văzianu, de 44 ani, mecanic în Nicolaev; altă *hăitură* de la Petru Ciobanu, de 79 de ani, din Novogrigorovca; *trei colinde* din care: *colind de maică și fecior*, *colind de fată și flăcău* și *colind de casă*, auzite de la Alexei Hărjău, de 78 de ani, din Bulgarca; *bocet* și *descântec de deochi*, auzite de la Măriuța Tâlhărescu, de 57 de ani, din Alexandrovca, stabilită la Nicolaev; *descântec de deochi pentru vaci* auzită de la Avrămia Serbulu, de 65 de ani din Racova, mutată în Cantacuzinca din dreapta Bugului. Articolul este întregit cu o hartă a localităților cercetate.

Menționez că încă de pe atunci am început să fac însemnări zilnice despre faptele și constatările mai importante și mai semnificative din această experiență inedită, ajungând la sfârșitul acțiunii la câteva carnete de însemnări. Dar vicisitudinile vremurilor de restriște care au urmat după război au făcut să se piardă, ca atâtea altele.

Din zona Vosnesensc ne-am deplasat în orașul Nicolaev, de unde urma, de acord cu înaltele autorități militare române de aici, să pornim în diferite direcții în îndeplinirea misiunii noastre. Dar cumplita iarnă 1941-42 ne-a stat împotriva, obligându-ne să rămânem, în Nicolaev oarecare timp, poate până la două săptămâni. Aici ne-am petrecut Anul Nou 1942. La dorința mea, am fost cazat singur la o familie

moldovenească, oameni de treabă, cu care am stabilit raporturi de frățietate. Ca să petrec acest timp, cu folos, am început să studiez situația bisericilor din Nicolaev. Din mai multe câte fuseseră sub regimul țarist, rămăsese deschisă doar una, zisă „biserica grecească“. Din alte trei, mai impunătoare, rămase ca edificii, una fusese transformată în fabrică de tractoare, alta în sală de tir, iar alta, cunoscută sub numele de „Soborul vechi“, catedrala orașului, cu trei altare, fusese transformată în cămin de ucenici. Mai aflasem cu stupeoare că fostelor altare li se dăduse o destinație profanatoare (WC-uri). Am vrut să mă conving cu ochii mei de acest lucru. Pe când mergeam într-acolo, fiind prevenit de gazde despre numele străzilor pe unde să merg și uitând la un moment dat numele străzii pe care se afla fosta catedrală (numele era „Ulița Sobornaia“), am întrebat o femeie întâlnită pe stradă, în ucrainiană: *cuda ulița...?* (încotro este strada...) dar m-am poticnit. Uitasem numele străzii. La care femeia, zâmbind cu înțeles, mi-a replicat: *Iaca c-ai uitat!* Era moldoveancă. Ea m-a descurcat și, ajungând la destinație, am văzut clădirea și interiorul și am constatat cu consternare oribilul adevăr.

Un fapt care poate că mai merită să-l amintesc din timpul șederii la Nicolaev a fost cunoașterea întâmplătoare a părintelui Slobodeanicoș, ucrainian de neam, un preot modest și ager la minte, care de mult nu mai slujea nicăieri. Era simplu muncitor la nu știu care întreprindere. Fusese coleg cu Stalin, la seminarul teologic din orașul Gore din Georgia. Spunea că viitorul dictator frecventa încă de pe atunci cercurile marxiste din acel oraș. Am avut mai multe convorbiri interesante cu acest preot despre stările din Rusia țaristă și despre perioada de după revoluție. Am reținut de la el cât de grele au fost vremurile de după revoluție, dar nu regreta vremurile din timpul țarismului, întrucât și atunci lumea era apăsată nu de puține rele și nedreptăți.

În popasul de la Valea Hoțului din a doua parte a iernii anului 1941-42, în planul întocmirii unei monografii sumare a acestei mari și interesante așezări moldovenești, Anton Golopenția mi-a încredințat rolul de a mă ocupa de folclor și de viața religioasă. În ceea ce privește folclorul, chiar de la prima întâlnire într-o seară cu toții, eu am venit foarte bucuros cu un număr de colinde deosebit de frumoase. Aici poate că e cazul să evoc un amănunt oarecum revelator. Corneliu Mănescu (viitorul ministru de externe mulți ani, în timpul regimului comunist), cu un ton un pic zellemist, a remarcat: Păi, Apostol, cum e el sufletist, crede că a descoperit America! La care, eu am replicat, mai în glumă, mai în serios: Să știi, Cornel, că pentru mine ca român, un colind românesc descoperit aici face mai mult decât tot comunismul tău! Golopenția a zâmbit fără să mă dezaprobe. Ceilalți au luat-o ca o glumă. Totul a trecut fără să se supere nimeni.

În ceea ce privește viața religioasă, cele două biserici din sat fuseseră dărâmate și încă nu fusese trimise de autoritățile bisericești un preot din țară care să slujească undeva și să satisfacă nevoile religioase ale credincioșilor (Valea Hoțului făcând parte din Transnistria, unde se instituise administrația românească). Personal am încercat totuși ceva. M-am dus la școala din sat – „disetiletca“, școala de zece ani – și am efectuat unele teste cu elevii din unele clase cu întrebări ca: ce știți voi despre Dumnezeu, despre Domnul Isus Hristos și altele. Era o ignoranță aproape totală, fapt constatat și în școlile noastre nu de puține ori, după introducerea educației moral-religioase în învățământul primar și gimnazial începând cu anul școlar 1990-91.

În următoarea etapă, din zona Kirovograd, având ca loc de popas satul Goroșcaia și ca sferă de activitate această așezare și satele din jur, mi-am apropiat un tânăr învățător, cu care m-am și împrietenit. Era Ionică Hârjeu din Goroșcaia, absolvent al Institutului pedagogic de la Tiraspol ca șef de promoție. M-a însoțit de multe ori în deplasările mele pe teren când eram singur. Era simpatic și inteligent. Discutam, discutam cu el ore întregi. Eu îl întrebam pe el, el mă întreba pe mine, și ne răspundeam sincer, fără ocolișuri. Eu aflam de la el multe despre întâmplările și stările de la ei, el afla de la mine despre lucruri și stări de la noi din țară. Între altele, îl descoseam despre învățământul de la ei și despre Institutul pedagogic la care învățase. Am reținut de la el un lucru care mi s-a întipărit în minte. Absolvisese această școală puțin înainte de începerea războiului, deci lucrurile îi erau proaspete în minte. Astfel am aflat de la el că în anii 1933-38 se introdusese în limba moldovenească alfabetul latin și scrierea etimologică, de fapt scrierea română corectă. Anterior erau folosite alfabetul cirilic și scrierea fonetică („fonetică“ însemnând scrierea cuvintelor cum se pronunță popular: copchil, chiatră, chept etc.). Acest curent de „românizare“ a limbii moldovenești se datorase unui prestigios profesor de limbă moldovenească pe nume Dâmbul. Dar în 1938 acest profesor și unii colaboratori ai săi au dispărut fără urmă într-o noapte, după care s-a revenit la sistemul anterior. Profesorul Dâmbul era acuzat că a vrut să introducă în școală și în literatură „limba salonică de la București“ în locul limbii moldovenești.

După război m-am gândit de multe ori la acest foarte plăcut, inteligent și tânăr învățător moldovean. Probabil că a fost condamnat la zeci de ani închisoare sau deportare în Siberia, poate chiar executat fără judecată, pentru vina de a fi colaborat cu „invadatorii fasciști români“, în loc să meargă pe front pentru „apărarea patriei sovietice“.

Activitatea cea mai interesantă, atât a echipei cât și a fiecăruia dintre noi, mai împruținați ca număr, a fost în anul 1943, de primăvara până toamna. Personal, am primit din partea lui A. Golopenția unele însărcinări a căror îndeplinire aș putea spune că m-a onorat. Acum nu-mi mai aduc aminte cu precizie în ce ordine și perioada exactă când le-am îndeplinit. Contează faptele în sine. Amintesc mai întâi de prea plăcuta misiune de a-l însoți pe renumitul nostru etnomuzicolog prof. Const.Brăiloiu în unele sate moldovenești de la est de Bug, pentru înregistrări la fonograf de piese muzicale locale: colinde, doine, bocete, descântece etc. Dânsul manifesta predilecție pentru bocete și descântece. Era ajutat de un tehnician colaborator, iar fonograful, voluminos din cele mai moderne la data aceea, îl botezase „Edison“. Avea un talent deosebit de a-și apropia oamenii și-i determina să-și deschidă sufletul, folosindu-se uneori și de o „licoare“ anume, știută și pregătită de dânsul. Înregistrările de aici au îmbogățit tezaurul Institutului național de etnografie și folclor, din câte știu – creația dânsului, mai ales că cel puțin o parte din aceste înregistrări prezentau o reală valoare prin originalitatea lor.

Profesorul C.Brăiloiu era o mare personalitate, interesantă în primul rând ca fizic. Era numai o mână de om, firav și delicat, mâncând mai nimic, dar câtă înzestrare intelectuală și ce forță spirituală egală mereu cu sine! În peregrinările noastre povestea multe, între altele despre marea sa prietenie cu marele muzicolog și compozitor ungar Bela Bartok. La terminarea acțiunii, dânsul mi-a lăsat un fonograf

mai simplu, cu care am continuat înregistrările în satul Alexandrovca și alte sate din zona Vornesensc. Înregistrările făcute i le-am predat la prima revenire în țară. Ultimul contact ce l-am avut cu prof. Brăiloiu a fost, din câte îmi amintesc, în februarie 1944, când Anton Golopenția m-a trimis la dânsul acasă să-i predau o sumă de bani. Din ceea ce am putut discuta în fugă atunci am reținut intenția dânsului de a pleca în curând în străinătate de teama apropierei frontului. „Dacă vin rușii peste noi eu mor, nu pot supraviețui!“, au fost ultimele cuvinte ce mi-au rămas în minte, rostite de profesorul C.Brăiloiu către mine. Și a plecat, a plecat, din câte îmi amintesc, în Elveția, unde a devenit directorul unui institut internațional de folclor, din câte am aflat ulterior, și unde un cartier și o stradă îi poartă numele.

O altă însărcinare pe care mi-a încredințat-o A.Golopenția a fost aceea de a însoți o echipă de operatori cinema de la Ministerul Propagandei pentru realizarea unui *film documentar* cu locuri, aspecte, oameni din satele moldovenești de peste Bug. Am condus echipa în satele din zona Vosnesensc. Scenariul, la cererea lui A.Golopenția, l-am întocmit eu. La terminarea întregii lucrări filmul a fost vizionat într-un mic studio de la Ministerul Propagandei de către cei în drept să-l aprecieze. N-a fost ceva deosebit, dar a fost totuși ceva în măsură să contribuie la mai buna cunoaștere a teritoriului și așezările cercetate. Bineînțeles că și acest film s-a pierdut fără urmă.

Tot în aceeași perioadă am definitivat două articole și anume: *Crăciunul și Anul Nou la românii de peste Bug* și: *Nume de familie din 25 sate românești de la est de Bug*, publicate în „Sociologie românească“, Anul V (1943) nr. 1-6. Primul articol conține mai întâi o introducere dezvoltată privind viața tradițională a românilor de peste Bug, cu datinile și obiceiurile caracteristice, cu precădere la marile sărbători de iarnă, Crăciunul și Anul Nou, relevându-se situația atât înainte de revoluție cât și după revoluție. Aceste datini și obiceiuri antrenau toate generațiile, de la copii până la bătrâni, la Crăciun ele constând în primul rând din *colinde*. Acestea erau foarte variate și purtau diferite nume: „colinde de Crăciun“, cu care se începea de regulă colindatul; „colinde flăcăiești“ sau „voinicesti“, mai numeroase, care se cântau la casele cu flăcăi; „colinde fetești“, cântate la casele cu fete; „colinde tinerești“, cântate la casele cu tineri căsătoriți; „colinde stingherești“, cântate la casele, cu vădăoi sau vădane; „colinde bătrânești“, cântate la casele cu bătrâni. Articolul cuprinde în continuare reproducerea a *zece colinde* și anume: o „colindă de Crăciun“, culeasă din satul Goroțcaia, cinci „colinde flăcăiești sau voinicesti“, culese din satele Gaspareva, Șerbani și Perisadovca, o „colindă fetească“, o „colindă tinerească“, o „colindă stingherească“ și o „colindă bătrânească“, toate culese în satul Perisadovca. Se menționează de la cine au fost culese colindele respective, cu datele și explicațiile necesare, aria de răspândire și alte detalii.

După obiceiurile de Crăciun și colinde, articolul arată obiceiurile de Anul Nou, din care „hăiturile“ (urăturile) se bucurau de mai mare trecere. Urmează redarea a două exemplare de „hăituri“, una culeasă din satul Goroțcaia, zona Kirovograd, alta din Gaspareva de pe malul Bugului, mai ales prima bogată în conținut pitoresc și detalii.

În concluzie, articolul constată „puternicul spirit tradițional al românilor de peste Bug și, implicit, rolul covârșitor al tradiției în conservarea ramurii românești

din aceste părți, până la revoluția din 1917". Iar în ceea ce privește situația de după revoluție, conchide: „În general, se poate spune că regimul sovietic n-a putut desființa cu totul datinile și obiceiurile tradiționale ale moldovenimii de dincolo de Bug. Tradiția a continuat încă să se mențină și să îndrumeze unele din manifestările de viață ale insului și colectivității, slăbind din ce în ce mai mult ca intensitate și putere de circulație“.

În ceea ce privește al doilea articol: *Nume de familie din 25 sate românești de la est de Bug*, atunci când i-am prezentat lui H.H.Stahl manuscrisul, a scris pe el „document bun“, a semnat și l-a dat imediat la tipărit în numărul următor al revistei „Sociologie Românească“. Articolul conține un total de peste 700 de patronimice, înșirate în ordine alfabetică, trecându-se în dreptul fiecăruia satul sau satele în care figurează, satele fiind exprimate printr-o cifră – de la 1 la 25 –, conform explicației din introducere.

Având în vedere că toată documentația privind recenzarea și studierea satelor moldovenești de la est de Bug s-a pierdut fără urmă, datorită împrejurărilor vitrege prin care ulterior a trecut țara, acest mic studiu poate fi util și concludent cel puțin din câteva puncte de vedere. Mai întâi putem face cunoștință cu numele celor 25 de sate din documentele cărora am extras aceste patronimice. E vorba de 15 sate „făcând parte din insula etnică de pe malul stâng al Bugului“, cu centrul la Vosniesensc, și de alte 10 „din grupul satelor din regiunea Kirovograd“. Nu au fost singurele sate cercetate, dar acestea au fost mai importante și cu documentația pusă la punct în acel moment. Harta de la sfârșit este și ea un auxiliar pentru cunoașterea aproape a totalității satelor avute în vedere în cercetarea respectivă. În al doilea rând, aceste nume de familie pot constitui o indicație despre provinciile românești din care bejenarii de altă dată au provenit. Și, în al treilea rând, după cifra sau cifrele care figurează în dreptul fiecărui nume se poate deduce și frecvența lor în spațiul cercetat.

După cum s-a văzut din articolul publicat în nr. 6/1992 al acestei reviste, între aspectele care ne-au frapat în timpul acțiunii noastre chiar de la început, au fost urmările foametei din anii 1932-33, „fenomen pus la cale intenționat de autoritățile sovietice“, care lăsase amintiri de groază în sufletele bieților oameni. Discutând despre acest lucru cu un medic ucrainian la Odesa, într-o anume împrejurare, acesta mi-a vorbit de 7 milioane de victime în Ucraina. Aceeași cifră am aflat-o mulți ani mai târziu, în timpul „războiului rece“ la unele posturi de radio străine. Despre același lucru a apărut o notiță în ziarul „România liberă“ din 13 sept. 1993, notiță cu următorul titlu și cuprins: „Ucraina / 60 de ani de la marea foamete – Două zile de doliu național: Sâmbătă 11 și duminică 12 septembrie, au fost declarate de guvernul Ucrainei zile de doliu național în memoria victimelor foametei din 1932-33. În acea perioadă, ca urmare a colectivizării forțate, și-au pierdut viața între 4 și 7 milioane de oameni, iar 1,5 milioane au fost deportați în Siberia, din ordinul lui Stalin. Sâmbătă la Kiev, a fost programat un proces în care acuzații au fost Stalin și alți membri ai Partidului Comunist. În cadrul ceremoniei care a marcat 60 de ani de la marea foamete, președintele Ucrainei, Leonid Kravciuc, a declarat că acțiunea a echivalat cu un genocid planificat la Moscova“.

A mai fost vorba în cele scrise anterior de cererea, adeseori patetică, din partea unor frați moldoveni, în perioada întoarcerii frontului și avansării trupelor sovietice,

de a se repatria, de a fi transferați în țară. Aducându-i la cunoștință acest lucru lui Anton Golopenția, acesta m-a trimis la București să-i raportez faptului directorului general, Sabin Manuila, și să-i cer instrucțiuni. În discuția avută cu directorul general, acesta a făcut remarcă: Păi rușii vor veni peste ei oriunde s-ar afla, fiindcă avansarea acestora e problematică dacă mai poate fi oprită. Dar dacă vor cu tot dinadinsul să fie aduși în sudul Basarabiei, singurul loc indicat, atunci să fie satisfăcuți. Poate au noroc. Acestea le-a spus după ce a cerut și dânsul instrucțiuni de sus. Ceea ce s-a pus în practică, în măsura în care au îngăduit împrejurările, după cum s-a văzut din cele relatate anterior (nr. 6/1992 al revistei „Sociologie Românească“).

În final, aș vrea să mă refer, prin câteva amintiri și aprecieri, la unii din colaboratorii apropiați ai prof. D.Gusti, pe care i-am cunoscut mai bine, și anume la H.H.Stahl și Octavian Neamțu, dar și la o anume împrejurare din viața lui Anton Golopenția. Ceea ce aș vrea să subliniez în primul rând e faptul că am constatat în ceea ce se numea atunci „Școala Sociologică de la București“ o atmosferă de frumoasă armonie și colegialitate, de încredere reciprocă și emulație, dar și de respect unul față de altul. Acest lucru pleca de la însuși prof. D.Gusti, personalitate de primă mărime în cultura română, care era atent cu toți colaboratorii săi, cei mai mulți tineri, adresându-se cu titlul de „domnule coleg“, așa cum își amintește cu emoție H.H.Stahl în „Amintiri și gânduri...“ p. 34-35, ceea ce le însufla acestora un sentiment de mândrie și constituia un imbold de a lucra cât mai bine și a corespunde încrederii ce li se arăta. La H.H.Stahl am constatat mai întâi o bunăvoință și o disponibilitate permanentă de a-ți sta la dispoziție, de a te lămuri în orice problemă. În al doilea rând, m-a atras limbajul, o limbă românească adeseori chiar neaoșă, de o mare claritate și plasticitate. Era împotriva limbajului „păsăresc“ mai ales din presă și publicații, el care nu era de origine român. Ce mustrare mai ales când e vorba de limba folosită azi în mijloacele de comunicare în masă în care apar până la exces cuvinte ca: nu a începe, a porni etc., ci numai a demara; nu a termina, a sfârși etc., ci numai a finaliza; nu a pătrunde, ci a penetra; nu față de, cu privire la etc., ci vizavi (vis-à-vis) etc. O mulțime de cuvinte din presă, radio etc., cei cu școala primară nu le înțeleg. După război H.H.Stahl, predând, în calitate de conferențiar la Sociologia rurală, problema străvechii structuri a „satului devălmaș românesc“, domeniu în care a scris lucrări de referință, am devenit studentul său, stimulat și de faptul că eram originar dintr-un străvechi sat de moșneni, Dragoslavele-Muscel.

Pe Octavian Neamțu l-am cunoscut bine în cadrul Serviciului Social, care luase proporțiile unui adevărat minister, al cărui organizator și conducător devenise. Era un om cu un farmec personal deosebit, care, pe lângă o pregătire foarte serioasă, excela prin spiritul organizatoric și prin darul cunoașterii oamenilor. Era un conducător și un pedagog înnăscut. Regimul comunist l-a „onorat“ printr-un număr de ani de închisoare, pentru ca după eliberare să lucreze în domenii total străine de pregătirea și vocația sa. Când, în sfârșit, a putut lucra în domeniul său ca profesor universitar, a lucrat enorm, fără să se cruțe în vreun fel, parcă pentru a răscumpăra anii pierduți în închisoare sau în funcții fără nici o legătură cu preocupările sale, pentru „pâinea cea de toate zilele“. Aceasta i-a grăbit sfârșitul, sfârșit subit și prematur, în vara anului 1976, la numai 67 de ani. Am păstrat totdeauna legătura cu dânsul, chiar după anii de închisoare, orice revedere cu dânsul constituind momente

de neuitat. De altfel, îmi și fusese naș de cununie, la începutul anului 1944. Ultima oară l-am revăzut la începutul anului 1976, anul morții sale. Era mai optimist ca niciodată, întrucât și preocupările sociologice începuseră să înflorească în viața culturală a țării. La un moment dat mi-a spus înflăcărat: *Să șii, Apostole, că tot noi o să facem ceea ce am făcut cândva*. Se referea la activități cu echipe monografice, la stații-pilot, și nu numai atât. Mi-a dat câteva din lucrările sale mai recente, între care una cu următoarea dedicație: *Lui Apostol, o mică dovadă că eu continui visurile tinereții noastre*.

În legătură cu amintirea lui Anton Golopenția, în anul 1978 am primit o scrisoare de la un vechi prieten, Dionid Strungaru, basarabean, cu studii superioare la Varșovia, cadru didactic la Institutul pedagogic de la Constanța, care și el lucrase la oficiul de studii de sub conducerea lui A. Golopenția și care fusese dat afară din serviciu lucrând pe unde a putut vreo zece ani. Mi-a scris răspunzându-mi la o scrisoare pe care i-o trimisese eu vestindu-i decesul doamnei Ștefania Golopenția, soția lui A. Golopenția. Conținutul acestei scrisori a fost următorul: *„Vestea despre «transferul» Ștefaniei Golopenția mi-a răscolit aceleași dureroase amintiri legate de acela care a fost pentru noi toți, prin bunătatea, pregătirea și demnitatea sa, un exemplu viu de comportare. Ce păcat că s-a stins la vârsta de 42 de ani, în vârtoarea vremurilor! Parcă-l văd și acum. Era în perioada când, fiind și el «fără serviciu» studia în Biblioteca Academiei: sprijinit de un copac din curtea acestui înalt for de cultură, pe timpul pauzei de câteva minute, îmbuca dintr-un călcâi de pâine închisă la culoare, fericit că e lăsat în pace. Este ultima imagine pe care o am despre el“*. București, 12 aprilie 1978 ss. Dionid.

În afară de anii de închisoare, care au avut un caracter absolut unic, ceva ce mi se pare acum aproape neverosimil, cu noian de „situații limită“, cunoașterea unor oameni ca cei arătați și activitatea alături de ei au constituit pentru mine cea mai valoroasă experiență de viață. Aceasta o spun cu mintea și judecata unui octogenar.